

THE ROLE OF EXACT SCIENCES IN THE ERA OF MODERN DEVELOPMENT

MUHAMMAD AMINXO'JA MUQUMIY HAYOTI VA IJODINI CHUQUQ O'RGANISH

Azimjonova Rayhona Zohidjon qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

E-mail: azimjonovarayhona4@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Buyuk O'zbek shoirlaridan bo'lgan, Muhammad Aminxo'ja Muqimiy hayot yo'li va asarlaridagi ijtimoiy-iqtisodiy hayot tasvirlari tahlil qilingan. Shuningdek uning asarlari va ijodi haqida ham ta'riflangan. Bundan tashqari bu buyuk shoirning bugungi kunda ham mavjud qarashlari va uning xalq ommasi orasida mavjudligi ham keltirigan.

Kalit so'zlar: Muhammad Aminxo'ja Muqimiy, shoir, lirika, g'azal.

Shoir va mutaffakir, O'zbek demokratik adabiyoti asoschilaridan biri Muhammad Aminxo'ja Muqimiy 1850-1903 yillar yashab ijod etgan adabiyotshunos olim. U Qo'qonning Bekvacha mahallasida tavvalud topgan. Otasi toshkentlik, onasi xo'jandlik bo'lib, Qo'qonda yashaganlar. Muqimiy boshlang'ich ma'lumotni mahallasidagi maktabda olgan. Onasi Oyshabibi Muhammad Aminxo'jada she'riyatga havas uyg'otgan. Shoir dunyoqarashi va intilishlari bilan muhit o'rtasidagi ziddiyat uning ijodida tanqidiy yo'nalishni maydonga keltirgan. Shoirning ilg'or dunyoqarashi farovon hayot va ozod turmush, insof va adolat, barkamol inson va insoniylik, iymon-etiqod va ilm haqidagi orzulari bilan mustamlaka sharoiti, mavjud adolatsiz tuzim, zo'ravonlik hukm zamona o'rtasidagi nomutanosiblik Muqimiy ijodida voqealikka nisbatan keskin tanqidiy munosabatning uzil-kesil shakllanishiga olib keldi. O'tgan asrning 90-yillariga kelib shoir davr adabiyotidagi kuchli tanqidiy-satirik yo'nalishining yetakchisiga aylandi. Hayotni, borliqni haqqoniy tasvirlashni ijodda asosiy mezon deb qabul qilgan shoir, ayni zamonda, qalam ahlini xalqchil mavzularni topishga, omma dili va intilishiga mos "xalq tolib" asarlar yaratishga davit etdi. Bu uning hajviyotida ko'proq aks etgan. U 30 ga yaqin hajviy asarlar yaratgan: «Tanobchilar», «Saylov», «Dar mazammati zamona», «Hajvi halifai Mingtepa», «Devonamen», «Ko'samen», «Hayron qildi loy», «Pashshalar», «Shikoyati bezak», «Ta'rifi pech», «Aroba qursin», «Loy». Muqimiy qoldirgan adabiy merosning katta bir qismi jozibador g'azallar, sho'x va jo'shqin murabbalar, dilkash muxammaslar tashkil etadi. Shoir lirikasini ham g'oyaviy, ham badiiy kamolotga erishuvda xalq og'zaki ijodi bilan bir qatorda ko'p asrlik sheriya-timozning, xususan, Lutfiy, Naviy, Bobur, Mashrab, Amriy kabi shoirlarning ijodi samarali ta'sir qildi. Muqimiy adabiyotimiz tarixidagi eng ko'p murabba' yozgan shoirlardan biri bo'lib, bu qadimiy turning rivojiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Shoirning murabballarining barchasi, ishq-muhabbat mavzuida. Xalq qo'shiqlari ruhi va o'ynoq

THE ROLE OF EXACT SCIENCES IN THE ERA OF MODERN DEVELOPMENT

vazinlarda yaratilgan murabbalar nihoyatda samimiy, sho‘x va jo‘shqin yangrab, o‘quvchilarni o‘ziga rom etadi. “Ey chehrasi tabonim”, “Bir so‘rmading, ey dilrabo, na bo‘ldi?”, “Emdi sendek, jono, jonon qaydadur!”, “Tokim, jono, jilva bunyod aylading” misralari bilan boshlanuvchi murabba’lar o‘sha yaratilgan yillaridayoq hofizlar ijrosida Muqimiyga katta shuhrat keltirgan. Shoir bir necha o‘nlab muxammaslar ham yaratgan, ular orasida o‘z mazmuni va ruhiga ko‘ra sof ijtimoiy va satirik yo‘nalishdagilari uchrasa ham, ko‘pchiligi ishq-muhabbat mavzuidadir. Shoir merosida Navoiy, Jomiy, Fuzuliy, Amiriy g‘azallariga, shuningdek, Furqat, Zavqiy, Nodim kabi zamondoshlari hamda o‘z g‘azallariga taxmislari ham ancha-muncha. Muqimiy lirik shoir sifatida qanchalik mashhur bo‘lgan bo‘lsa, kuchli satirik sifatida ham xalq orasida shunchalik katta shuhrat qozongan. Shoir bu tur asarlari uchun mavzu va timsollarni o‘sha hayotdan olib, o‘ziga yaxshi tanish voqea-hodisalarni tanqidiy tahlil etdi, o‘sha davr ruhidan oziqlandi. Mashhur “Tanobchilar” satirasining yaratilishida Navoiy merosidan bahramand bo‘lgan. Nihoyatda o‘tkir “Hapalak qishlog‘i haqida” hajviy muxammasi esa Maxmurning g‘azaliga taxmisdur. Lekin, Muqimiy hajviyoti uchun “xom ashyoni”, avvalo chorizm o‘rnatgan mustamlakachilik tartibi, hukmron adolatsizlik va zo‘rovonlik, inson haq-huquqining toptalishi, chor va mahalliy amaldorlarning o‘zboshimchaligi va shafqatsizligi, aldamchilik va axloqiy tubanliklar berdi. Mehnatkash omma, hunarmandlarning og‘ir iqtisodiy ahvoli, mustamlaka zulmi ostidagi shahar-qishloqlarning vayronaga aylanishi, nochor shaxs taqdiri Muqimiy hajviyotida yetakchi o‘rinni egallaydi. Muqimiy o‘z lirikasini chin sevgi, sadoqat va vafodorlikni, insonni ko‘rkamlashtiruvchi, uni manaviy go‘zal etivchi fazilatlarni ulug‘ladi, bevafoqlik, subutsizlik, inson sha‘niga dog‘ tushiruvchi xislatlarni qoraladi. Bir necha bor Toshkentga sayohat qilgan (1887—88, 1892), Toshkentdagi yangiliklar bilan tanishgan. Toshkent madaniy va adabiy hayotini chuqur o‘rgangan. Almaiy, Nodim kabi ilg‘or ruhdagi ijodkorlar bilan aloqa bog‘lab, ijodiy hamkorlik qilgan. Muqimiy yashab ijod etgan davr adabiy hayoti murakkab edi. Bunday muhit Muqimiy ijodiga kuchli ta‘sir ko‘rsatdi. Ijodining ilk davrida qisman shaklbozlik unsurlari, san‘atpardoqlik mayllariga berilish ham uchraydi. Lekin tezda bu xil an‘analardan voz kechib, jamiyatdagi illatlarga, eskilik aqidalariga tanqidiy nazar bilan qaradi. Navoiy, Jomiy, Nizomiy va Fuzuliydan o‘rgandi, ular g‘azallariga muxammaslar bog‘ladi. Jomiyini o‘ziga ustoz bildi. O‘zbek, fors mumtoz shoirlari an‘analarini davom ettirdi. O‘zbek adabiyotida demokratik yo‘nalishning vujudga kelishi va shakllanishi Muqimiy nomi bilan bog‘liq. U boshliq Furqat, Zavqiy, Avaz, Komil kabi ilg‘or fikrli shoirlar o‘zbek adabietini tarixida yangi sahifa ochdilar. Muqimiy

THE ROLE OF EXACT SCIENCES IN THE ERA OF MODERN DEVELOPMENT

lirikasi chuqur optimizm bilan sugʻorilgan, hayotiylik ushbu lirikaning asosiy va yetakchi xususiyatlaridan. Muqimiy real muhabbatni, insonni kuylagan. Sheʼrlarining tub mohiyatini inson kechinmalari, sevinch va alamlari, istak va armonlari, kurashlari tashkil etgan. Ularda doʻstlik, sadoqat, samimiyat, vafodorlik, sabot va matonat ulugʻlangan va bular orqali shoir kishilarda yaxshi xususiyatlarni tarbiyalashga intilgan. Adolatli va baxtli zamoni orzu qilgan, shunday kunlar kelishiga ishongan («Kelur oxir seni ham yoʻqlagʻudek bir zamon yaxshi» va boshqa). Hasrat, shikoyat, norozilik motivlari mavjud boʻlgan sheʼrlarida ham kelajakka ishonch, farovon hayot haqidagi orzu-ideallari aks etgan. Muqimiy dunyoqarashi va intilishlari bilan muhit oʻrtasidagi ziddiyat uning ijodida tanqidiy yoʻnalishni maydonga keltirgan. Bu uning hajviyotida koʻproq aks etgan. Hajviyoti mazmunan satira va yumorga boʻlinadi. Satiralarida chor amaldorlari, ayrim mahalliy boylarning kirdikorlari ochib tashlangan («Tanobchilar» va boshqa) «Saylov», «Dar mazammati zamona» va boshqada oʻlkaga kirib kelayotgan kapitalistik va gʻayriaxloqiy munosabatlar hamda ularning oqibatlarini koʻrsatilgan. Baʼzan, oʻsha davrdagi hukmron qarashlarga ergashib, Dukchi eshon haqida ham hajviy asarlar yozgan («Hajvi halifai Mingtepa»). Muqimiy oʻzbek adabiyotiga ishchilar mavzuini olib kirdi, tiplar galereyasini yaratdi («Maskovchi boy taʼrifida», «Voqeai Viktor» va b.). Turli shahar va qishloqlarga qilgan sayohatlari taassurotlari asosida 4 qismli «Sayohatnoma» asarini yozdi. Asar yengil, oʻynoqi vaznda yozilgan, 4 misrali bandlardan tashkil topgan.

Mutafakkirning ijodini oʻrganish, asarlarini toʻplash va nashr ettirish u hayot davridayoq boshlangan. Dastlab Ostroumov «Devoni Muqimiy» toʻplamini (T., 1907) nashr qilgan, soʻng 1910, 1912-yillarda «Devoni Muqimiy maa hajviyot» nomi bilan asarlari toʻplami bosilgan. Keyingi davrlarda Gʻ.Gʻulom, Oybek, H. Zarifov, H. Yoqubov, H. Razzoqov, Gʻ. Karimov, A. Hayitmetov va boshqalar Muqimiy ijodini tadqiq etganlar. Sheʼrlaridan namunalar chet tillarga tarjima qilingan. Qoʻqonda uy-muzeyi tashkil etilgan. Fargʻona viloyatidagi shaharcha, Toshkent koʻchalaridan biri, Oʻzbek davlat musiqali drama teatri Muqimiy nomi bilan ataladi. Shoir haqida Sobir Abdulla «Mavlono Muqimiy» romani va «Muqimiy» dramasini yaratgan. Muqimiyning aksariyat gʻazallari ashulaga aylangan. Ijodkor va u yashagan ijtimoiy-tarixiy muhitning oʻzaro munosabatini haqqoniy belgilash. Muhammad Aminxoʻja Muqimiy va XIX asr oxiri – XX asr boshlari Qoʻqon ijtimoiy-tarixiy muhiti masalasi shu paytgacha holis va mufassal oʻrganilgan, deyish qiyin. Shoʻro davridagi tadqiqotlarda bu mavzuga oʻsha davr hukmron mafkurasi talablari asosida yondashilgan va Muqimiy Demokratik adabiyot vaki sifatida isyonkor shoir oʻlarok talqin etilgan. Uning hajviy asarlari ham adabiy-estik qonuniyatlar asosida emas,

THE ROLE OF EXACT SCIENCES IN THE ERA OF MODERN DEVELOPMENT

sinfiy-mafkuraviy asosda baxolangan. Mustaqillik zamonida yaratilgan "Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti" darsligida shoir adabiy me'rosi nisbatan holis ilmiy yoritilgan, deyish mumkin. Professor Begali Qosimov shoir va ijtimoiy muhit munosabatlari masalasiga quyidagicha munosabat bildiradi: "Shoirlardan Muqimiy, bir tomondan, mumtoz adabiyotimizdagi eng yaxshi an'analarni davom ettirdi. Ikkinchi yoqdan, rus istilosi tufayli ijtimoiy xayotda kechayotgan o'zgarishlarni adabiyotda olib kirdi. Masalalan, zavod-fabrikalar ishga tushib, ishchilar sinfining maydonga chiqishi, tili, dini, urf-udumlari, xayot tarzi keskin farq qiluvchi yevropaliklarni Turkistong kirib kelishi va buning mahalliy xalqqa, uning turmushiga yetqazgan ta'siri, yevropalashuv tomon qo'yilgan qadamlarning yaxshi-yomon jihatlari tahlili Ilk daf'a Muqimiy ijodida aks etdi. Muqimiy yangilana boshlagan adabiyotning g'oya va mazmunigagina emas, shaklu ifodalariga ham ma'lum yangiliklar kiritdi. Ijtimoiy fikrga, jamiyat tanqidiga maxsus diqqatni qaratdi". Shunga qaramay, darslik muallifari: "Shoir bosib o'tgan murakkab ijodi yo'l va uning sermazmun adabiy merosini mustaqillik, millat va vatan manfaatlari nuqtai nazaridan qayta ko'zdan kechirish va xulosalar chikarishga ehtiyoji borligini alohida takidlaydi... Xulosa qilib aytadugan bo'lsak, Muqimiy o'z asarlarida o'zi yashab o'tgan davrning ijtimoiy-iqtisodiy holati haqida ma'lumot bera olgan. Bundan tashqari u o'z davrida adolatparvarlardan biri bo'lgan va jamiyatdagi turli illatlarni har doim tanqid qilib kelgan. U uchun o'zining yaxshi yashashi emas, balki jamiyat farovonligi birinchi o'rinda turgan. U xalq qadriyat va ana'analarini hurmat qilgan va o'z davrida oddiy inson bo'lib, xalq orasida katta hurmatga ega bo'lgan shaxslardan biri bo'lgan. Uning hayot yo'li insonlar uchun o'rnak sifatida qarash mumkin. Chunki u har doim adolat tarifida bo'lgan va jamiyat rivojlanishiga hissa qo'shishga harakat qilib yashagan. Shundan kelib chiqqan holda Muqimiyning hayotini va asarlarini nafaqat O'zbekistonda balkim butun dunyoda keng jamoatchilikka yetkazish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa yoshlar tarbiyasida Muqimiy tamoyillargi tayanish orqali yaxshi natijaga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://corp.uzairways.com/uz/muhammad-aminxoja-muqimiy-1850-1903>
2. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-sheriyati/o-zbek-mumtoz-adabiyoti/muhammad-aminxo-ja-muqimiy-1850-1903>
3. Q. Pardayev Muqimiy lirik asarlarining matniy-qiyosiy tahlili
4. <https://bilimlar.uz/muqimiy-1850-1903/>
5. Avaz Nuriddinov MUQUMIY ASARLARIDA AHOLINING IJTIMOIIY-IQTISODIY HAYOTI TASVIRI.